

Προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ο Κερκυραίος λόγιος ιεράρχης Ευγένιος Βούλγαρης, μολονότι παρέθεσε μια σειρά επιχειρημάτων υπέρ του *Κόμματος*—επιχειρήματα που είχαν ήδη εξεταστεί διεξοδικά και ανασκευαστεί από λόγιους της Δύσης—, παραδέχτηκε σε επιστολή του ότι «παλαιότατα χειρόγραφα το εδάφιον τούτο συνηθέστατα ουκ έχουσιν».¹⁸² Ο πολυγραφότατος Ναξιώτης Κολλυβάς Νικόδημος ο Αγιορείτης, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, παρά τις σοβαρές ενστάσεις που διατυπώνει σε βάρος του *Κόμματος* με βάση τα στοιχεία που είχε στη διάθεσή του, υπέθεσε ότι οι αιρετικοί πιθανόν να είχαν αφαιρέσει το *Κόμμα*—και μάλιστα πριν από τον 4^ο αιώνα—και υποστήριξε τη γνησιότητα του *Κόμματος* σε δύο έργα του.¹⁸³ Ο Θεσσαλός λόγιος κληρικός

E. Γιουλτσή (μετάφρ.), Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς, 1986, σσ. 382, 383· D. Fergusson (ed.), *The Blackwell Companion to Nineteenth-Century Theology*, Oxford: John Wiley and Sons, 2010, σσ. 219-221.

¹⁸² Ζιγαβηγός (1887) 2:631.

¹⁸³ Αναφέρει πιο συγκεκριμένα ο Νικόδημος: «Το ρητόν τούτο όλως ουχ ευρίσκεται, ούτε παρά τω ιερῷ Μητροφάνει, ούτε παρά τω Θεοφυλάκτῳ, ούτε παρά τω Οικουμηνίῳ, και δια τούτο ουδέ όλως ερμηνείαν έχουσιν εις αυτό. Ευρίσκεται δε εις όλα σχεδόν τα τετυπωμένα βιβλία τα παρέχοντα τας Καθολικὰς επιστολάς. Δια ποίαν δε αφορμήν ού ευρίσκεται εις τους τρεις ερμηνευτάς των Καθολικῶν επιστολῶν; Κατά ακρίβειαν δεν ηξεύρω να ειπῶ. Εικάζω όμως, ότι ίσως οι Αρειανοί, και Μακεδονιοί, και Ευνομιοί οι κτίσμα λέγοντες τον Υἱόν, και το Πνεῦμα το ἅγιον, αφαίρεσαν κακοῦργως το ρητόν αυτό από την παρούσαν επιστολή, ως ανατρεπτικόν της αιρέσεώς των. Μαρτυρεῖ δε τούτο σαφέστατα, ότι τα τρία θεαρχικά πρόσωπα της μακαρίας Τριάδος είναι ἓν κατὰ την ουσίαν, και φύσιν, και θεότητα: ἡγουν ότι ο Υἱός, και το Πνεῦμα το ἅγιον, τα παρά των ανωτέρω αιρετικῶν βλασφημούμενα, είναι ομοούσια και ομοφυή με τον Πατέρα, ει δε είναι ομοούσια, φανερόν ότι είναι και Θεός τέλειος ἕκαστον αυτών, καθώς είναι και ο Πατήρ. Η εικασία μου δε αυτή δεν είναι ανεύλογος. Πρώτον, δια τι καθώς οι Μανιχαῖοι πολλά ρητὰ αφαίρεσαν από τας επιστολάς του Αποστόλου Παύλου, και οι Μαρκιωνισταὶ πολλά περιέκοψαν από το ἅγιον Ευαγγέλιον, ως μαρτυρεῖ ο Θεοφύλακτος εν τη ερμηνείᾳ της προς Γαλάτας επιστολῆς, και ο θείος Χρυσόστομος [...] Καθώς, λέγω, οι αιρετικοὶ αυτοὶ αφαίρεσαν πολλά από τας επιστολάς του Παύλου: τοιουτοτρόπως πιθανόν εστιν, ότι οι Αρειανοί, και Μακεδονιοί, και Ευνομιοί να αφαίρεσαν από την παρούσαν επιστολήν». Ο Νικόδημος συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι ἤδη πριν από τη Σύνοδο της Νίκαιας το 325 είχε αφαιρεθεί το *Κόμμα* από τις Γραφές κι ότι προστέθηκε πρόσφατα και πάλι γιατί μπορεί να ἔτυχε να ανακαλύφθηκε κάποιο παλιό αντίγραφο της Επιστολῆς που το περιείχε. (Νικόδημος ο Αγιορείτης (1806) 287, 288) «Ταῦτα, λέγω, τα λόγια, ἄλλοι ουκ ὀρθῶς τα λέγουσιν ως νόθα, επειδή εις πολλά αρχαία χειρόγραφα δεν εμφέρονται. Πλην αυτά ευρίσκονται εις πάμπολα αντίγραφα. Ὅθεν και ο νεώτερος Σιμωνίος [εν. τον R. Simon, βλέπε παραπάνω υποσημ. 147] ομολογεῖ ότι εὔρε τα τοιαῦτα λόγια εις διακόσια αντίγραφα αρχαιοτάτα. Ὅσα δε αντίγραφα εὔρε τα οποία δεν περιέχουν τα λόγια αυτά, δεν ἦτο υπέρ τους εξακοσίου χρόνους. Αναφέρονται δε τα λόγια ταῦτα και παρά τω Τερτρουλλιανῷ εν κατὰ Πραξέου βιβλίῳ πρώτῳ, κεφαλαίῳ εικοστῷ πέ-

Θ. Φαρμακίδης, στα μέσα του ίδιου αιώνα, ακολουθώντας το κείμενο της ΚΔ του Οικουμένιου, δεν περιέλαβε στο προς υπομνηματισμό ιωάννειο κείμενο το *Κόμμα*.¹⁸⁴ Ο Μανιάτης πρωτοπόρος Ευαγγελικός Μ. Καλαποθάκης το 1874, στη μετάφραση του *Εγχειριδίου θεολογίας* ανέφερε ότι «το βάρος των αποδείξεων κλίνει εναντίον της γνησιότητας αυτού».¹⁸⁵ Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο α-γιοποιηθείς Σηλύβριος Νεκτάριος Κεφαλάς χρησιμοποίησε το *Κόμμα* σε σύγ-γραμμά του μαζί με τις περικοπές Ματ 28:19, Ρω 11:36 και 2Κο 13:13 ως απάντηση στο ερώτημα «Ποια χωρία έχουμε εκ της Αγίας Γραφής περί του Τριαδικού Θεού;»¹⁸⁶

Στη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας η «παράλληλη συνύπαρξη και χρήση από τη μια μεριά χειρογράφων είτε με συνεχές κείμενο είτε με τα λειτουργικά αναγνώσματα και από την άλλη έντυπων εκδόσεων που είχαν εισαχθεί από τη Δύση»—οι οποίες και περιείχαν το *Κόμμα*—είχε ως αποτέλεσμα να μην επικρατεί κατά πάντα ενιαίο και ομοιόμορφο κείμενο

μπτω. Και παρά τω Κυπριανώ επιστολή προς Ιωβινιανόν εν τω περί μονάδος. Και οι της Αφρικής δε πατέρες, τετρακόσιοι τόσοι Επίσκοποι, εκτιθέμενοι την εαυτών πίστιν Ουνερίκω τω βασιλεί των Αρειανών Ουανδάλων εν έτει 484, τα αυτά λόγια αναφέρουσιν επί λέξεως. Αλλά και ο νεώτερος Καλμέτος προβάλλεται τους υπέρ της αυθεντίας των λογίων εκείνων κατά των αντιλογόντων συγγραψαμένους. Είπομεν δε και ημείς μερικά εν τη ερμηνεία των Καθολικών Επιστολών». (*Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού* (εν Βενετία, 1819), τόμ. Α', σσ. 87, 88, υποσημ. 1) Ο αναφερόμενος Καλμέτος είναι ο Βενεδικτίνος μοναχός Antoine Augustin Calmet, ο οποίος στην έκδοση της ΚΔ που επιμελήθηκε (*Sainte Bible en latin et en francois: avec des notes litterales, critiques et historiques*, a Paris: chez Antoine Boudet, 1773, τόμ. 16 [έκδ. 1750, τόμ. 13]) περιέλεβε το *Κόμμα* στη λατινική του μορφή και τη μετάφραση του στα Γαλλικά (σ. 500 [573]) καθώς και μια πραγματεία προς υπεράσπισήν του ("Dissertation sur le fameux passage de la I. Epitre de S. Jean, Ch. V. v. 7", σσ. 461-482 [535-556]). Κατά τον Δημαρά, ο Νικόδημος ανήκει στον νεοελληνικό Διαφωτισμό και είναι εκφραστής του θρησκευτικού ουμανισμού. (Γ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, 1977, σσ. 55-63· 283-299)

¹⁸⁴ Θ. Φαρμακίδης, *Η Καινή Διαθήκη μετά υπομνημάτων αρχαίων*, εν Αθήναις, 1844, 6:384.

¹⁸⁵ Επίσης, προσθέτει: «Η αποβολή του χωρίου τούτου ουδαμώς μειώνει [sic] το αναντίρρητον της αποδείξεως της αληθείας του ορθοδόξου δόγματος της Τριάδος, την οποίαν παρέχουσιν αι Γραφαί». (Alexander Hodges, *Εγχειρίδιον θεολογίας*, εν Αθήναις, 1874, τεύχ. Α', σσ. 212, 213· μετάφραση του αγγλικού *Outlines of theology*, New York, 1866, σσ. 142, 143.)

¹⁸⁶ Αγίου Νεκταρίου, Μητροπολίτου Πενταπόλεως, *Ορθόδοξος ιερά κατήχησις*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Β. Ρηγοπούλου, 42001/1899, σσ. 91, 92.

στις εκκλησίες» της ελληνόφωνης επικράτειας.¹⁸⁷ Για την αντιμετώπιση τής «κρατούσης αταξίας»,¹⁸⁸ το πατριαρχείο ΚΠόλεως ανέθεσε το 1899 σε τριμελή επιτροπή να συγκεντρώσει και να μελετήσει τα χειρόγραφα της ΚΠόλεως και του Αγίου Όρους (τα οποία διαβάζονταν στους ναούς επί σειρά οχτώ αιώνων, από τον 9^ο ως τον 16^ο αιώνα) και να προετοιμάσει μια έκδοση της ΚΔ, η οποία να παρέχει «την κατά το ενόν αποκατάστασιν του αρχαιότερου κειμένου της εκκλησιαστικής παραδόσεως και μάλιστα της εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως». Τα αποτελέσματα της έρευνας ήταν ριζοσπαστικά όσον αφορά στο *Κόμμα*, καθώς δεν υπήρχε καμία χειρογραφική μαρτυρία υπέρ αυτού, κι έτσι η επίσημη πατριαρχική έκδοση της ΚΔ διαφοροποιήθηκε αισθητά σε αυτό το σημείο. Στην πρώτη έκδοση του κειμένου της ΚΔ (1904) από το πατριαρχικό τυπογραφείο, ο συντονιστής της επιτροπής καθηγητής της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης Β. Αντωνιάδης τη φράση του *Κόμματος* «τη χαρακτηρίζει σα νόθο και την τυπώνει με μικρότερα [ενν. τυπογραφικά] στοιχεία».¹⁸⁹ Στον Πρόλογο της έκδοσης περιλήφθηκε μια σημείωση η οποία διασαφηνίζει ότι δεν υπάρχει καμία ουσιαστική βάση για τη συμπερίληψή του εντός του κειμένου της ΚΔ αλλά ότι παρ' όλα αυτά διατηρείται «κατά γνώμην της Ιεράς Συνόδου»—ρητά

¹⁸⁷ Καραβιδόπουλος (2004) 315. 'Όπως σημειώνει ο Αγουρίδης, «κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ακόμα και σ' εμάς τους υπόδουλους, έχουμε έναν οργασμό εκδόσεων και μεταφράσεων της Αγ. Γραφής, σε απλούστερη μάλιστα ελληνική γλώσσα». Εντούτοις, για μια σειρά λόγων, «μετά την πτώση του Βυζαντίου, εντός της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν είναι δυνατό να γίνει λόγος περί βιβλικών μελετών», μάλιστα δε απαγορεύτηκε επίσημα από την Εκκλησία «όχι μόνο μία φορά» «και αυτή η κατ' ιδίαν μελέτη της Αγίας Γραφής από τους πιστούς». (Αγουρίδης (2002) 64, 65, 89)

¹⁸⁸ Σιώτης (1951) 49.

¹⁸⁹ Σιαμάκης (1995) 20. Ο Ιωαννίδης σημειώνει παρόμοια ότι «η Πατριαρχική έκδοσις ωσαύτως της Κ.Δ. θεωρεί το χωρίον ως εμβόλιμον, παραθέτουσα τούτο μετ' ιδιαιτέρας υπογραμμίσεως». (Ιωαννίδης (1960) 423, 424) Ο Χρ. Βούλγαρης, ο οποίος από το 1999 κατέχει το οφίκιο του Άρχοντος Διδασκάλου του Ευαγγελίου της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, αναφέρει ότι η πατριαρχική έκδοση της ΚΔ «θεωρεί το χωρίον εμβόλιμον και το παραθέτει με διαφορετικά στοιχεία». (Βούλγαρης (2005) 2:975) Αυτή την πρακτική διαφοροποίησης του *Κόμματος* εντός του ιωάννιου κειμένου ακολούθησαν εκδόσεις που αναπαρήγαγαν το κείμενο της πατριαρχικής ΚΔ (λ.χ., η έκδοση της "Ζωής" του 1958), μολοντί κατά τις πρόσφατες δεκαετίες—ασυνεπώς προς την πρωτότυπη έκδοση του 1904—ορισμένες εκδόσεις έπαψαν να εμφανίζουν αυτή τη διαφορά.

Βλέπε Παράρτημα Β, Εικόνα 10.

αποποιούμενος κατ' αυτό τον τρόπο την ευθύνη για αυτή την άνωθεν επιλογή.¹⁹⁰ Ήταν σαφές ότι επρόκειτο για «μια ανάγνωση που δεν περιλαμβάνεται στα βυζαντινά χειρόγραφα»¹⁹¹ και μολαταύτα «η Ι. Σύνοδος θεώρησε αναγκαία την παράθεσή του».¹⁹² Την ίδια εποχή—μια εποχή έκρυθμη κατά την οποία μόλις πρόσφατα είχε προκαλέσει «πολιτική αναστάτωση και αιματοχυσία» το ζήτημα της μετάφρασης της ΚΔ σε λαϊκή γλώσσα¹⁹³—, ο καθηγητής Χρ. Ανδρούτσος ανέφερε, παρόμοια με τον Αντωνιάδη, πως «το χωρίον τούτο, ελλείπον μεν εν πάσι τοις αρχαίοις κώδιξι και χειρογράφοις, αγνοούμενον δε υπό πάντων των Πατέρων της Εκκλησίας, παρενεβλήθη μεταγενεστέρωσ εν τω θεοπνεύστω κειμένω».¹⁹⁴ Λίγο νωρίτερα, ο Χανιώτης Αντώνιος Γιάνναρης, καθηγητής στην έδρα Νεοελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου του St. Andrews της Σκωτίας, είχε παρόμοια δηλώσει ότι «το εδάφιο ολόκληρο είναι νόθο, όντας απόν από όλα τα χειρόγραφα που χρονολογούνται πριν τον δέκατο πέμπτο αιώνα».¹⁹⁵

¹⁹⁰ «Άλλως έχουσι τα περί των τριών μαρτύρων της πρώτης επιστολής Ιωάννου (ε' 7-8). Το χωρίον τούτο ού μόνον κατά τας βάσει της παρούσης εκδόσεως, αλλ' ουδέ κατ' εξαίρεσιν εφάινετο εγχωρούν, ως όλως αμάρτυρον από των εκκλησιαστικών κειμένων, από των πατέρων και διδασκάλων της Ανατολικής Εκκλησίας, από των αρχαίων μεταφράσεων, από των αρχαιοτέρων απογράφων της Σλαυικής μεταφράσεως, και αυτής έτι της Λατινικής, και από πάντων των γνωστών ελληνικών χειρογράφων, των γεγραμμένων ανεξαρτήτως της κατά μικρόν εισαχθείσης εις την Βουλγάταν προσθήκης. Διατηρείται κατά γνώμην της Ιεράς Συνόδου». (*Η Καινή Διαθήκη, εγκρίσει της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, εν ΚΠόλει, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, 1904, σ. ζ'*) Ο καθηγητής Στ. Σάκκος αναφέρει σχετικά: «Τρίτος μετά τους Tischendorf και Westcott-Hort εξέδωκε κριτικώς την Κ. Διαθήκην εξ 125 κωδίκων ο ημέτερος Βασίλειος Αντωνιάδης, καθηγητής της εν Χάλκη Θεολογικής Σχολής, τω 1904 εξ ονόματος του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Είνε η μόνη κριτική έκδοσις του κειμένου της εκκλησιαστικής παραδόσεως. [...] Αλλά ο Αντωνιάδης αντιμετώπισε δύο δυσχερείας, αι οποίαι φαινομενικώς εμείωσαν την αξίαν της εκδόσεως του. [...] Το δεύτερον ατύχημα της εκδόσεως είναι ότι η τριμελής επιτροπεία της Ιεράς Συνόδου της Μεγάλης Εκκλησίας υπεχρέωσε τον Αντωνιάδην, παραπονούμενον εν τω προλόγω του, να διατηρήση το υπό του Ισπανού καρδινάλιου παρεμβληθέν νόθον χωρίον Α' Ιω 5,7 το οποίον ο Αντωνιάδης εις ουδέν χειρόγραφον εύρεν. Αλλά κατόρθωσε τουλάχιστον να τυπώση τούτο με λεπτότερα στοιχεία και να δηλώση το πράγμα εις τον πρόλογον η δε διάκρισις διατηρείται εις όλας τας ανατυπώσεις». (Σάκκος (1984) 69)

¹⁹¹ Καραβιδόπουλος (2004) 324.

¹⁹² Παναγόπουλος (1995) 379.

¹⁹³ Κακούλιδη (1970) 8.

¹⁹⁴ Ανδρούτσος (1956) 75.

¹⁹⁵ A. N. Jannaris, "St John's Gospel and the Logos", *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Alteren Kirche*, τόμ. 2.1, de Gruyter, 1 Ιαν. 1901, σ. 18 [13-25].